

УДК 7. 046; 7.041.6

Цитування:

Косів Р. Р. Ікона «Богородиці Замилування з Єсеєвим Древом» кінця XVII ст. з церкви у Войнилові на Івано-Франківщині: мотиви та символіка іконографії. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. №2. Київ : ІДЕЯ ПРИНТ, 2020. С. 94-98.

Косів Роксолана Романівна,
доктор мистецтвознавства, доцент,
професор кафедри сакрального мистецтва
Львівської національної
академії мистецтв
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1202-1488>
lanakosiv@yahoo.com

Kosiv R. (2020). «The Virgin Eleusa with the Tree of Jesse» icon of the late 17th c. from the Voinyliv church in Ivano-Frankivsk region: motifs and symbolism of iconography. *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 2, 94-98 [in Ukrainian].

ІКОНА «БОГОРОДИЦІ ЗАМИЛУВАННЯ З ЄСЕЄВИМ ДРЕВОМ» КІНЦЯ XVII СТ. З ЦЕРКВИ У ВОЙНИЛОВІ НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ: МОТИВИ ТА СИМВОЛІКА ІКОНОГРАФІЇ

Мета статті – проінтерпретувати символіку та тематику ікони «Богородиця Замилування з Єсеєвим Древом» кінця XVII ст. з церкви у Войнилові на Івано-Франківщині. Для досягнення мети застосовано мистецтвознавчі **методи** іконографії та іконології, формального аналізу, а також методи семиотики та реконструкції. **Наукова новизна** статті полягає у тому, що вперше комплексно проінтерпретовано символіку ікони Богородиці Замилування з Єсеєвим Древом кінця XVII ст. з Войнилова, наголошено на ідеї зв'язку Старого та Нового Заповітів, реконструйовано композицію ікони та ідентифіковано більшість осіб. **Висновки.** Ікона Богородиці Елеуси з Єсеєвим Древом кінця XVII ст. з церкви у Войнилові представляє символічну композицію зі складною богословською програмою. В українському мистецтві того часу і пізнішого відомі кілька інших прикладів богородичних ікон складної іконографії, втім іншого змісту та композиції. Іконографія ікони з Войнилова виявляє зв'язок з похвалою Богоматері, з родоводом Христа, спадкоємністю новозавітної Церкви Христової та зі Собором Богородиці. Образ Богородиці з Дитям Ісусом відтворює варіант чудотворної Богородиці Лідсько-Римської, поширений в західноукраїнському мистецтві Перемиської та Львівської єпархій другої половини XVII – початку XVIII ст.

Ключові слова: церковне мистецтво, ікона, іконографія, Богородиця Замилування, Єсеєве Древо, м. Войнилів.

Косив Роксолана Романівна, доктор искусствоведения, доцент, профессор кафедры сакрального искусства Львовской национальной академии искусств

Ікона «Богородиця Умиление с Иессеевым древом» конца XVII в. с церкви в Войнилове на Ивано-Франковщине: мотивы и символика иконографии

Цель статьи – проинтерпретировать символику и тематику иконы «Богородица Умиление с Иессеевым Древом» конца XVII в. из церкви в Войнилове на Ивано-Франковщине. Для достижения цели применены искусствоведческие **методы** иконографии и иконологии, формального анализа, а также методы семиотики и реконструкции. **Научная новизна** статьи заключается в том, что впервые комплексно проинтерпретировано символику иконы Богородицы Умиление с Иессеевым Древом конца XVII в. с Войнилова, отмечено идею связи Старого и Нового Заветов, реконструировано композицию иконы и идентифицировано большинство лиц. **Выводы.** Икона Богородицы Елеусы с Иессеевым Древом конца XVII в. из церкви в Войнилове представляет символическую композицию со сложной богословской программой. В украинском искусстве того и более позднего времени известны несколько других примеров богородичных икон сложной иконографии, но другого содержания и композиции. Иконография иконы с Войнилова обнаруживает связь с похвалой Богоматери, с родословной Христа, преемственностью новозаветной Церкви Христовой и со Собором Богородицы. Образ Богородицы с Младенцем Иисусом воспроизводит вариант чудотворной Богородицы Лидско-Римской, распространенный в западноукраинском искусстве Перемышльской и Львовской епархий второй половины XVII – начала XVIII в.

Ключевые слова: церковное искусство, икона, иконография, Богородица Умиление, Иессеево Древо, г. Войнилов.

Kosiv Roksolana, Doctor in Art Studies, associate professor, professor of the sacral art department of Lviv National Academy of Arts

“The Virgin Eleusa with the Tree of Jesse” icon of the late 17th c. from the Voinyliv church in Ivano-Frankivsk region: motifs and symbolism of iconography

The purpose of the article is to interpret the meaning and symbolism of the Virgin Eleusa with the Tree of Jesse icon of the late 17th century from the Voinyliv church in the Ivano-Frankivsk region. **The methodology** of iconography and iconology, formal analysis, semiotics, and reconstruction were used to achieve this goal. **The scientific novelty** of the article is that the symbolism of the Virgin Eleusa with the Tree of Jesse icon of the end of the 17th century from Voinyliv was comprehensively interpreted for the first time, the idea of the connection of the old and new testaments was emphasized, the composition of the icon was reconstructed, and most persons were identified. **Conclusions.** The 17th century Virgin Eleusa with the Tree of Jesse icon from the Voinyliv church presents a symbolic composition with a complex theological program. In the Ukrainian art of that and later times, there are several other examples of the Theotokos icons of complex iconography, but with other content and composition. The iconography of the Voinyliv icon reveals a connection with the praise of Our Lady, with the genealogy of Christ, with the continuity of the New Testament Church of Christ, and with the Synaxis of the Theotokos. The image of the Virgin Mary with the Jesus Child reproduces a variant of the miraculous Lidda-Rome icon, widespread in the Western Ukrainian art of the Peremyshl and Lviv dioceses of the second half of the 17th and early 18th centuries.

Key words: church art, icon, iconography, Virgin Eleusa, The Tree of Jesse, Voinyliv.

Актуальність теми дослідження. У другій половині XVII ст. спостерігається активний розвиток української іконографії, вона збагачується новими образами та сюжетами. Зміст зображення деяких з них має складну символіку, що вимагає окремого тлумачення. До таких неординарних творів слід віднести ікону Богородиці Замилування з Єсеєвим Древом кінця XVII ст. з церкви у Войнилові на Івано-Франківщині, яка виділяється формою, композицією та змістом зображення. Дослідження пам'ятки доповнить уяву і може стати одним з аспектів комплексного вивчення символіко-алегоричної іконографії українського церковного мистецтва другої половини XVII–XVIII ст., яке заслуговує на окрему увагу.

Аналіз досліджень і публікацій. Ікона Богородиці Замилування кінця XVII ст. з Войнилова вперше була представлена на Археологічно-бібліографічній виставці організованій у Львові у 1888–1889 рр. [8, 71], пізніше увійшла до колекції музею Інституту Ставропігії й згадана у його каталозі [6, 178]. Згодом ікона була кілька разів публікована [7, № 67; 5, 42, 9, 90], зокрема, у каталозі ікон Богородиці з Дитям і похвалою зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького (далі – НМЛ), де пам'ятка зберігається від 1940-х рр. [1, 162-163], однак детально її іконографія не вивчалася. В. Свенціцька віднесла ікону до спадщини жовківських малярів, зауваживши, що ікона являє рідкісне зображення «Богородиці Елеуси в намисті, в обрамленні з гілчок з листям, на яких зображені пророки» [7, № 67].

Мета статті – проінтерпретувати символіку та тематику ікони «Богородиця Замилування з Єсеєвим Древом» кінця XVII ст. з церкви у Войнилові на Івано-Франківщині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ікона Богородиці Замилування з Єсеєвим Древом

кінця XVII ст. з церкви Різдва Богородиці у Войнилові (НМЛ і-1047; розмір 87x54 см) привертає увагу своєю формою і складною іконографією. У центрі ікони в овалі уміщене основне, масштабно домінуюче зображення Богородиці Замилування у варіанті, коли Дитя Ісус і Марія тримаються за руки, лівою рукою Ісус обіймає шию матері. На грудях Богородиці поверх мафорію широка смуга з низок білих і червоनावих коралів. В основі композиції ікони вирізана по силуету фігура Єсея – батька царя Давида, від якого виводиться родовід Христа і Богородиці. З лежачої фігури Єсея «виростає» дерево, різьблені гілочки якого оточують медальйон з Богородицею Замилування. На гілках в овалах у верхній половині композиції уміщені півфігури старозавітних пророків, у нижній – апостолів. Увінчує ікону півфігура Бога Отця.

Досліджуючи цю ікону, варто виділити ключові символічні тези її іконографії. Насамперед образ Богородиці з Дитям у представленому варіанті ймовірно відтворює одну з чудотворних ікон, що мали поширення у регіоні. Взірць образу Замилування, коли Дитя і Матір тримаються за руки відомий в українському мистецтві другої половини XVII ст. за гравюрами та за низкою чудотворних ікон: Богородиці Лоп'янської (тепер в костелі в Полянчику (Польща) [10], Верхратської (тепер у монастирській церкві в Крехові на Львівщині), Хлопчицької (втрачена; з регіону Перемищини) [10], Лісківської (тепер в церкві у Яворові на Львівщині), Чернихівської (Тернопільщина; копія у церкві), Богородиці Братської київської [9] та ін. Візерунки різних чудотворних ікон цього взірця представлені у каталозі виставки присвяченій чудотворній іконі братського монастиря [9]. У візантійському мистецтві таку іконографію мала чудотворна ікона Богородиці з Лідди, яка деякий час знаходилася в Римі через що її також

називають Римська. Ікона з Войнилова деталями рисунку фігур Марії і Христа, драпіруванням одягу дещо відрізняється від згаданих українських чудотворних ікон, які у свою чергу також трохи різняться іконографією між собою. Основна відмінність полягає у положенні правої руки Христа. Він може мати її опущену на коліна зі згортком (Богородиця Лоп'янська), може благословляти (Богородиця Братська київська), торкатися підборіддя матері (Богородиця Черняхівська), обіймати матір за шию (ікона з Войнилова). На деяких інших іконах цього взірця правої руки Ісуса узагалі не видно. Войнилівська ікона, припускаємо, відтворює якусь, можливо з місцевих на сьогодні не відомих чудотворних ікон, або сама мала славу чудотворної. На це вказує широка смуга намиста, яка часто прикрашала особливо шановані ікони, а також сліди від накладних корон. На сьогодні не виявлено інформації про те, що у Войнилові чи поблизу була чудотворна ікона такої іконографії. У документах різних візитацій (1733, 1740 та 1755 рр.) трьох войнилівських церков (Різдва Богородиці, Св. Миколая, Різдва Христового) згадки про чудотворну ікону Богородиці не виявлено [2, 1-3; 3, 625зв-626; 4, 107зв-110]. У візитації церкви Св. Миколая 1755 р. записано про ікону цього святого, «яка плакала кривавими сльозами» [4, 109]. У церкві Різдва Богородиці престіл у святині був «різьбярської роботи», на ньому була ікона Богородиці і «цимборій (дарохранильниця – Р. К.) на замок» [4, 110]. Можливо, досліджувана пам'ятка це згадана у візитації ікона, що первісно входила у склад дарохранильниці. У візитації цієї церкви записано тільки про іконостас, про бічні вівтарі не згадано. При церквах Св. Миколая та Різдва Христового діяли церковні братства [2, 2-3; 3, 625зв, 626зв; 4, 108зв, 109зв]. Старше братство при церкві Різдва Христового було потвержене декретом єп. Йосифа Шумлянського 1697 р. [4, 108зв]. Нагадаємо, що активну діяльність у цьому регіоні провадили рогатинські церковні братства. Відзначимо також, що поблизу Войнилова у Болохові діяв василіянський монастир, однак немає відомостей про його чудотворні ікони.

Другий аспект іконографії твору з Войнилова це зв'язок з тематикою Єсеєвого Древа, яка унаочнює родовід Христа та Богородиці. Родовід Христа подають два євангелісти: Матей та Лука. Іконографія Єсеєвого Древа представлена в українському мистецтві творами XVII ст., давніших пам'яток не виявлено. Особливо вона популяризувалася під кінець XVII і у XVIII ст., найчастіше сюжет уміщували на різьблених царських вратах іконостасів. Втім на іконі з Войнилова тема Єсеєвого Древа не є типовою, бо на гілках дерева, яке виростає з Єсея намальовані

у нижній половині композиції апостоли, які, як відомо, не були прямими його нащадками. Натомість у верхній половині бачимо старозавітних пророків, серед них лише цар Давид у короні, тобто тут старозавітні особи не представляють юдейських царів з єсеєвого роду. На жаль, не всі медальйони з пророками та апостолами вціліли. Тепер на іконі є дев'ять пророків та вісім апостолів. Розташування медальйонів засвідчує, що первісно було 12 пророків і 12 апостолів. Серед апостолів у верхньому ярусі бачимо Петра та Павла, вони традиційно намальовані у парі один навпроти одного, нижче зліва ідентифікуємо Луку, який напевно був у парі з Марком (цього апостола бракує), далі пару апостолів ідентифікувати складніше. За фрагментами літер їхніх імен, це, ймовірно, Вартоломій та Іван. Під ними ближче до стовбура дерева Тома та Пилип, які також традиційно зображуються у парі, справа за Пилипом – ап. Симон. Таким чином бракує апостолів Матея, Якова, Андрія та Марка. Відзначимо, що у розлогій іконографії Єсеєвого Древа у західноєвропейському середньовічному мистецтві, яка налічує понад 100 осіб відомі приклади уміщення євангелістів [12, 125-127, 135-136], що має як і на войнилівській іконі символічний зміст, унаочнюючи спадкоємність Церкви Христової не через кровну генеалогію, а завдяки вірі і духовному синівству. На відміну старозавітної традиції, Христос проголосив, що ті хто слухає і виконує Боже слово є його братами і сестрами, відповідно, дітьми Божими.

Серед пророків на іконі з Войнилова, окрім царя Давида, можна ідентифікувати у верхньому ярусі Мойсея зі скрижалями, який виступає у парі з Ароном. Під Ароном, ймовірно, представлений Єзекиїл. На нього вказує фрагмент напису його пророцтва про «двер Господню непроходиму», що стосується народження Месії від Діви. Інших пророків ідентифікувати складно, але це не царі, нащадки Єсея. На більшості царських врат українських іконостасів у сюжеті Єсеєвого Древа представлені царі у коронах та зі скіпетрами. Їх, як правило, 12. Отож на іконі з Войнилова в особах апостолів та пророків символічно показано спадкоємність старого та нового завітів. Єдиним прямим нащадком Єсея виступає його син Давид. Образи пророків і апостолів радше представляють сюжет Похвали Богородиці, особливо популярний в українському мистецтві XV–XVI ст. [1; 11] на намісних іконах іконостасів. На українських іконах більшого розповсюдження мав взірець похвали з пророками, проте відомі також приклади з апостолами. Однак немає ікон які б поєднували в одній композиції пророків та апостолів. Такий приклад відомий в українському

церковному гаптуванні XVIII ст. – на епитрахілях. Зокрема, таку іконографію має епитрахиль XVIII ст. (походження не відоме), що у збірці НМЛ (дт-817). У її нижній половині зображені старозавітні царі з роду Давида, у верхній – апостоли та батьки Богородиці Йоаким і Анна. Також відзначимо, що у 1689 р. у Тріоді пісній (Львів) уміщено гравюру з образом Богородиці Лідсько-Римської та з 12 пророками і з батьками Богородиці, які творять традиційний для української іконографії варіант похвали [9, 96]. Ця гравюра могла слугувати одним з джерел композиції ікони з Войнилова.

Окрім того композиція ікони з Войнилова з образом Бога Отця вгорі має зв'язок з символічним зображенням Собору Богородиці, у якому могли уміщувати пророків та апостолів. У традиційній іконографії Собору Богородиці Марію однак представляли сидячи на престолі у повен зріст. Модифікацію зображення похвали Богородиці представляють дві ікони середини XVII ст. Одна з них авторства майстрів львівської школи [1, 156-157]. На них Богородиця сидить на престолі у повен зріст без Дитяти Ісуса, Ісус зображений у типі Еммануїла над нею, навколо старозавітні пророки з цитатами пророцтв на згортках, вгорі, як і на войнилівській іконі – півфігура Бога Отця. Модифікацію теми Собору Богородиці також представляє ікона 1716 р. майстрів жовківської школи з церкви у Підгорянях (НМЛ і-1357), де бачимо сюжети та символи із земного життя Спаса, зокрема, знаряддя страстей, вгорі композиції уміщена півфігура Бога Отця.

З церкви у Войнилові походить ще одна ікона другої половини XVII ст. на тему Єсеєвого Древа (НМЛ і-3241). Вона намальована на великому полотні і представляє на гілках дерева 12 старозавітних пророків. Традиційно вгорі, а не як на досліджуваній іконі – у центрі, намальовано півфігуру Богородиці Втілення. Апостолів тут немає. Натомість зліва композиції зображено у повен зріст жінку у намітці, з берлом у руці, яку ідентифікуємо як княгиню Ольгу. Справа суцільна втрата зображення, але, ймовірно, там було парне зображення князя Володимира. Таким чином ця ікона на полотні також унікальної тематики. Як бачимо, на прикладі досліджуваної ікони Богородиці Замилування з Єсеєвим Древом з Войнилова та інших згаданих пам'яток в українському мистецтві від середини XVII ст. ускладнюється іконографія. Появляються символічні сюжети, що передбачають богословську інтерпретацію. Войнилівська пам'ятка поєднує мотиви іконографії, що були знаними у мистецтві попередніх століть (похвала Богородиці) з новими композиційними ідеями та зв'язками.

Наукова новизна. Вперше комплексно проінтерпретовано символіку ікони Богородиці

Замилування з Єсеєвим Древом кінця XVII ст., наголошено на ідеї зв'язку старого та нового завітів, реконструйовано композицію ікони та ідентифіковано більшість осіб. Вивчено описи облаштування трьох войнилівських церков за документами церковних візитацій 1733, 1740 і 1755 рр. На підставі описів припущено, що досліджувана ікона могла входити у склад дарохранильниці на престолі.

Висновки. Ікона Богородиці Елеуси з Єсеєвим Древом кінця XVII ст. з церкви у Войнилові представляє символічну композицію зі складною богословською програмою. В українському мистецтві того часу і пізнішого відомі кілька інших прикладів богородичних ікон складної іконографії, втім іншого змісту та композиції. Аналогів зображення твору з Войнилова не віднайдено. Його іконографія виявляє зв'язок з похвалою Богоматері, з родоводом Христа, спадкоємністю новозавітної Церкви Христової та зі Собором Богородиці. Образ Богородиці з Дитям Ісусом відтворює варіант чудотворної Богородиці Лідсько-Римської, поширений в західноукраїнському мистецтві Перемиської та Львівської єпархій другої половини XVII – початку XVIII ст. і znаний за кількома місцевими чудотворними іконами. Ікона з Войнилова засвідчує розвиток духовного життя у краю, активізований діяльністю церковних братств. Водночас композиція та зміст зображення твору відповідають естетиці бароко, з притаманною йому декоративністю та складністю сюжету.

Література

1. Гелитович М. Богородиця з Дитям і похвалою. Ікони колекції Національного музею у Львові: науковий каталог. Львів: Свічадо, 2005. 168 с.
2. Генеральна візитація Львівської дієцезії 1726–1733 рр. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. Відділ рукописів і стародруків. Ркл 11. 514 арк.
3. Генеральна візитація Львівської дієцезії 1740 р. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. Відділ рукописів і стародруків. Ркл 16. 652 арк.
4. Генеральна візитація Львівської дієцезії 1755 р. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. Відділ рукописів і стародруків. Ркл 18. 590 арк.
5. Мельник В. Сакральне мистецтво Галичини XV–XX століть в експозиції Івано-Франківського художнього музею. Альбом. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. 223 с.
6. Свенцицкий И. Описание Музея Ставропигийского института во Львове. Львов, 1908. 248 с.

7. Українське народне малярство XIII–XX століть : світ очима народних митців : альбом / авт.-упорядн.: В. І. Свенціцька, В. П. Откович. Київ: Мистецтво, 1991. 304 с.

8. Шараневичь І. Каталог археологічно-библіографічної виставки Ставропігійського Інститута в Львові. Львів, 1888. 96 с.

9. Явлення: пам'ятки братського монастиря. Повернення твоєї історії. Київ: Національний художній музей України, 2018. 111 с.

10. Biskupski R. O dwu wariantach przedstawienia Matki Boskiej Eleusy w sztuce ukraińskiej XVII–XIX wieku // Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna : Dzieła – twórcy – ośrodki – techniki. [Cz. I:] Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 10-11 maja 2003 roku. Łańcut : Muzeum-Zamek w Łańcutcie, 2003. S. 272-287.

11. Kruk M. P. Zachodnioruskie ikony Matki Boskiej z Dzieciątkiem w wieku XV i XVI. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000. 350 s.

12. Watson A. The Early Iconography of the Tree of Jesse. Oxford: Oxford University Press, 1934. xiv, 197 p.

References

1. Helytovych, M. I. (2005). *The Theotokos with the Child and Prise. Icons from the National Museum in Lviv collection*. Lviv: Svichado [in Ukrainian].

2. General visit of the Lviv Diocese in 1726–1733. National Museum in Lviv named after Andrey Sheptytsky. Department of Manuscripts and Old Books. Rkl 11 [in Polish].

3. General visit of the Lviv Diocese in 1740. National Museum in Lviv named after Andrey Sheptytsky. Department of Manuscripts and Old Books. Rkl 16 [in Polish].

4. General visit of the Lviv Diocese in 1755. National Museum in Lviv named after Andrey Sheptytsky. Department of Manuscripts and Old Books. Rkl 18 [in Polish and Latin].

5. Mel'nyk, V. (2007). *Sacred Art of Galicia of the 15th – 20th centuries in the exposition of the Ivano-Frankivsk Art Museum. Album*. Ivano-Frankivsk: Lilea HB [in Ukrainian].

6. Sventsitskiy, I. (1908). Inventory of the Lviv Stauropigion Institute Museum. Lviv [in Ukrainian].

7. Ukrainian folk painting from the 13–20s centuries. World by the eyes of folk artists. Album (1991) / Ed. V. Svientsitska, V. Otkovych. Kyiv: Mystectvo [in Ukrainian].

8. Sharanevych, I. (1888). *Catalog of the Archaeological and bibliographic exhibition of the Stauropigion Institute in Lviv*. Lviv [in Ukrainian].

9. Appearance: monuments of the Fraternal monastery. Return of your history. Kyiv: National Art Museum of Ukraine [in Ukrainian].

10. Biskupski, R. (2003). On two variants of the representation of the Virgin Eleusa in the Ukrainian art of the 17th–19th centuries. *Western Ukrainian church art: Works - artists - centers - techniques*. [Vol. I:] Materials from the international scientific conference on May 10–11, 2003. Łańcut: the Castle Museum in Łańcut, 272–287 [in Polish].

11. Kruk, M. P. (2000). *Western Ukrainian icons of the Mother of God with the Child in the 15th and 16th centuries*. Krakow: Publisher of the Jagiellonian University [in Polish].

12. Watson, A. (1934). *The Early Iconography of the Tree of Jesse*. Oxford: Oxford University Press [in English].

Стаття надійшла до редакції 18.03.2020

Прийнято до друку 25.04.2020